

Hoe staat de monumentenzorg in Nederland er voor? Lezing op 20 november 2013 voor de Vereniging Haarlem.

Bezien vanuit mijn ervaring als - directeur van Stadsherstel Amsterdam (nu 600 monumenten, werkring: binnen de Stelling van Amsterdam, maar ook Haarlem, inmiddels mede-eigenaar van de Zaanse Schans, schooltje van Dik Trom in Etersheim, dus feitelijk Noord- Holland)
- rijksadviseur Cultureel Erfgoed van 1-7-2008 tot (feitelijk) 1-11-2012.

Op uw verzoek ga ik daarbij explicieter in op:

- het meewegen van cultuurhistorische waarden/belangen bij de ruimtelijke ordening
 - het bevorderen van krachtiger en eenvoudiger regels
 - het herbestemmen van monumenten, die hun functie verliezen,
- dit ook gezien tegenover de achtergrond van de conceptnota Erfgoed en Ruimte van de gemeente Haarlem, die ik via Has Kuiper toegezonden kreeg.

Eindconclusie: - nog nimmer is de staat van de Nederlandse monumenten zo goed geweest als nu:

maar hoe houden we dat nu vast. In dat verband:

- zorgen voor de toekomst voor wat betreft: regelgeving
 - subsidies
 - kennis en kunde
 - algemene attitude t.o.v. cultureel erfgoed.

1. Goede nieuws: huidige staat van het gebouwd cultureel erfgoed

50 jaar geleden verkeerden de Nederlandse monumenten in een erbarmelijke staat. De Nederlandse binnensteden stonden er niet bij! Mijn ervaringen liggen vooral in de steden Leiden, Haarlem en Amsterdam. Veel was/werd gesloopt ten behoeve van stadsanering en wegeaanleg. In de binnenstad kon je niet wonen, zo was de toen heersende opvatting. Het oude centrum moest daarom vooral geschikt gemaakt worden voor niet-woonfuncties, welke op hun beurt weer goed per auto bereikbaar moesten worden gemaakt inclusief de daarbij behorende parkeergelegenheid.

Niet de overheid, maar het particulier initiatief zorgde voor de ommekeer. Gesteund door verenigingen als de uwe ontstonden de restaurerende instellingen, veelal onder de naam van stadsherstel als het een NV betrof, of Diogenes, als voor de stichtingsvorm werd gekozen.

In de tweede helft van de zeventiger jaren van de vorige eeuw kwam de stadsvernieuwing op gang.

Vanaf dat moment gingen corporaties zich met woningbouw in stedelijk gebied bezighouden, aanvankelijk alleen met nieuwbouw, later werden ook monumenten meegenomen.

In de jaren 80 en 90 werden onder de noemer van stedelijke vernieuwing monumenten bijna onaantastbaar en wierpen corporaties zich massaal op monumenten. Daar viel maatschappelijke eer mee te halen.

Langzamerhand drong het besef door, dat ook na 1850 belangwekkende architectuur werd gebouwd. Ik herinner mij nog, dat in de eerst helft van de zeventiger jaren in monumentenland de neo-stijlen als verachtelijke architectuur werd beschouwd. Maar dat veranderde snel. Eén van de boeken, die in dat verband trendsettend is geweest, was het boek van Rosenberg over de 19e eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland, dat in 1972 verscheen. Die omslag leidde uiteindelijk tot het Monumenten

Inventarisatie Plan (MIP) en later het Monumenten Selectie Plan (MSP) voor de periode 1850 – 1940, waar het hele land bij werd betrokken en met name de provincies en de grote steden. Per provincie en grote stad verschenen prachtige boeken over die inventarisaties, hetgeen de maatschappelijke betrokkenheid – en daarmee draagvlak - bij dit proces zeer bevorderde. De rijksdienst voor de Monumentenzorg trok die kar in de periode 1987- 1995. Het leidde tot ongeveer 15.000 nieuwe monumenten en een groot aantal aan te wijzen beschermde gebieden (ongeveer 150).

Ook op gebied van subsidiëring en financiering werden grote stappen gezet. Met de instelling van het Nationaal Restauraties Fonds (NRF) werd de uitbetaling van subsidies beter georganiseerd en werden in de jaren daarna tal van financieringsmethoden ontwikkeld, te beginnen bij de restauratiehypotheek voor particulieren. Het NRF ontwikkelde zich ook tot een belangrijke bondgenoot bij het binnenhalen van geldstromen. Zij liet regelmatig de achterstand becijferen en betoogde al in een vroeg stadium, dat elke euro, die de overheid steekt in de monumentenzorg, voor diezelfde overheid uiteindelijk 1.14 euro oplevert. Aldus kwam een aantal kanjerregelingen tot stand, die de restauratie-achterstanden wegwerkten.

Inmiddels is de situatie bereikt, dat niet meer dan 10% van het monumentenbestand ingrijpende restauratie behoeft en dat wordt een normale toestand geacht. Hoe houd je die situatie nu vast?

2. Zorgen voor de toekomst.

Die hebben te maken met de ontwikkelingen van de afgelopen jaren en worden deels versterkt door de crisis, waarin we ons nu bevinden en waar we hopelijk aan het uitkruipen zijn. Ik neem de in het begin van mijn verhaal genoemde zorgpunten stuk voor stuk door.

2.1 Regelgeving

Modernisering Monumentenzorg

Hoewel je zou denken, dat met de uitstekende prestaties op het gebied van de monumentenzorg in de laatste decennia er weinig gewijzigd zou hoeven te worden, verscheen in november 2008 na een uitgebreide inspraakronde de nota “Een lust, geen last”, de visie van minister Plasterk op de modernisering van de Monumentenzorg (MoMo). Een opmerkelijke titel. Want zij, die zich intensief met de monumentenzorg bezighielden, ervoeren dat niet als een last, maar juist als een lust, hoe ingewikkeld de restauratie-opgaven soms ook vaak waren. De last lag meer bij degenen, die een ontwikkeling geblokkeerd zagen worden door de aanwezigheid van een monument, waar zij geen rekening mee hadden gehouden of niet wensten te houden. Dat speelde voornamelijk bij project-ontwikkelaars, of bij eigenaren, die iets niet in of aan een monument konden doen, wat zij wel graag wilden (klooster in Vlodrop). Maar wat hier ook van zij: de nota leidde tot besluitvorming, waarbij de volgende vier pijlers werden benoemd:

- a. gebiedsgerichte monumentenzorg: cultuurhistorie moet onderdeel worden van ruimtelijke procedures met als consequenties:
 - de cultuurhistorie wordt vroeg in het ontwikkelingsproces van de ruimtelijke ordening verankerd, zodat zij een inspirerende kracht in plaats van een beperkende voorwaarde wordt;
 - de aandacht moet minder naar het object en meer naar de directe omgeving daarvan gaan;
 - door de cultuurhistorie vroeg in het proces te betrekken, is er geen noodzaak meer tot sectorale

bescherming en daarmee kan dus het middel van de beschermde stads- en dorpsgezichten bevroren worden

b. minder druk in de sectorale omgeving:

- vereenvoudigen van het vergunningensysteem: adviesplicht van het rijk wordt facultatief
- uitbreiden van de categorie (bouw)activiteiten, waarvoor geen vergunning nodig is
- laten vallen van de verplichting voor een gemeente om een monumentencommissie te hebben, wanneer monumentenvergunning wordt afgegeven;
- aanwijzing van nieuwe monumenten geschiedt gereguleerd en beperkt, dwz alleen ambtshalve via bescheiden themaprogramma's
- de voorbescherming vervalt

c. kwalitatieve borging van bestaande monumentenbestand:

- er komt per 2013 een structureel restauratiebudget om de werkvoorraad van 10% aan te kunnen
- maatregelen zijn gewenst om het verdwijnen van het vakmanschap te voorkomen: ondersteuning van de Regionale Opleidings Projecten (ROP) en ondersteuning van de stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM)
- geen herselectie van rijksmonumenten
- de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed moet zich ontwikkelen tot een gezaghebbend kenniscentrum, waarbij een cultuuromslag gemaakt moet worden van een machtsrol naar een gezagsrol

d. stimuleren van herbestemming en herontwikkeling

- gemeente kunnen via een nieuw artikel in de monumentenwet een bezinningsperiode creëren voor complexen of grote gebouwen, waarvan de functie verloren gaat. In die periode mag het gebouw niet gesloopt worden (=tijdelijke bescherming)
- regeling voor het wind- en waterdichthouden van een gebouw/complex
- plankostenregeling
- exploitatieregeling.

De voorgenomen maatregelen zijn vervolgens vertaald in de wet- en regelgeving. In de monumentenwet is:

- de mogelijkheid om op aanvraag een monument aan te wijzen geschrapt + daarmee samenhangende voorbescherming
- de 50-jaar termijn voor het aanwijzen van een monument vervallen
- een subsidiegrondslag opgenomen voor een plankostenregeling en een regeling voor het wind- en

waterdichthouden van een pand/complex

- de voorbereidingsprocedure voor een monumentenvergunning versneld van 26 naar 8 weken.

In het Besluit Omgevingsrecht en in het besluit Ruimtelijke Ordening (beide AMVB's) is het volgende geregeld:

- voor bouwactiviteiten van beschermde monumenten is geen vergunning nodig, wanneer sprake is van ofwel vervanging van materiaal, dat "op" is, voor regulier onderhoud of ingrepen in moderne

toevoegingen;

- voor niet-monumenten in beschermde gebieden is geen vergunning nodig voor kleine ingrepen, niet zichtbaar vanaf de openbare weg
- voor GS (landelijk gebied) geldt een gelijke behandelperiode voor een adviesaanvraag als bij het Rijk

- in het Besluit RO is opgenomen, dat bij het opstellen van een bestemmingsplan een onderzoek gedaan moet worden naar de cultuurhistorische waarden van het gebied en aangegeven moet worden, waartoe dat al dan niet geleid heeft.

Visie Erfgoed en Ruimte

En alsof dit alles nog niet voldoende is verscheen op 15 juni 2011 de nota Kiezen voor Karakter, de rijksvisie op erfgoed en ruimte. Daarin stelt het rijk zich vijf prioriteiten:

1. Werelderfgoed: samenhang borgen, uitstraling vergroten, bescherming middels monumentenwet, dus ook aanwijzing van die gebieden tot beschermd stads- of dorpsgezicht
2. Eigenheid en veiligheid: zee, kust, rivieren. Betrokkenheid bij structuurvisie Afsluitdijk, het Delta-programma en bij het Nationaal Waterplan
3. Herbestemming als (stedelijke) gebiedsopgave: focus op groei en krimp, urgente opgaven rond erfgoed van nationaal belang: rijksmonumenten en beschermde gezichten
4. Levend landschap: versterken van synergie tussen erfgoed, economie en ecologie. Visie-ontwikkeling op omgang met erfgoed bij grote complexe opgaven
5. Wederopbouw: tonen van een tijdperk: aanwijzing van 30 gebieden van nationaal belang; maken van afspraken over juridisch-planologische bescherming van kernkwaliteiten.

2.1.2 Waar leidt die regelgeving toe in de praktijk?

Visie Erfgoed en Ruimte

Allereerst is overduidelijk sprake van een verder terugtrekkende rijksoverheid op het gebied van de monumentenzorg: een uitvloeisel van het decentralisatiebeleid en ook zeker ingegeven door bezuinigingsmotieven. Op grond van de Kiezen voor Karakter houdt het rijk zich immers alleen nog maar bezig met de werelderfgoedgebieden, herbestemming en enige aandacht voor de 30, door haar zelf met nauwelijks inspraak aangewezen wederopbouwgebieden. Daarbij moet nog blijken, of zij zich aan deze opdracht zal houden. Immers ook nu geldt, dat een land, dat een gebouw of gebied voor plaatsing op de werelderfgoedlijst aanbiedt, zelf alle wettelijke middelen, die het ter beschikking heeft, ook daadwerkelijk heeft aangewend. Dus ook nu al is het Rijk verplicht die gebieden aan te wijzen als beschermde gebieden in de zin van de monumentenwet. Dat is voor de Stelling van Amsterdam nog altijd niet gebeurd. De plaatsing op de werelderfgoedlijst dateert van 1996 en als lid van de adviescommissie Bescherming en Ontwikkeling heb ik de positieve advisering daartoe op 21 maart 2002 meegemaakt. Een vervolg op dit advies heeft tot op heden niet plaatsgevonden. Bovendien is het de vraag, wat de voorgenomen bemoeienis van het rijk daadwerkelijk in zal houden. In ieder geval vond de huidige minister onlangs, dat zij zich niet te bemoeien had rond de kwestie van de bouw van de Landal-vakantiewoningen rondom het fort Benoorden Spaarndam, waar vanwege de oorspronkelijke verdedigingsmotieven van deze Stelling nimmer bebouwing gestaan heeft. Verder is tot op de dag van vandaag nog altijd niet de aanwijzing van alle geselecteerde te beschermen gebieden uit de periode 1850-1940 afgerond. Zo zijn op dit moment de nog in Amsterdam aan te wijzen gebieden politiek in discussie, waaronder de van der Pekbuurt in Amsterdam-Noord.

Frappant is evenzeer, dat het rijk vooralsnog niet wenst over te gaan tot aanwijzing van de 30 door haar zelf uitgekozen wederopbouwgebieden tot beschermd stads- of dorpsgezicht. Het enige, wat zij heeft aangeboden is om de betreffende gemeenten ter zijde te staan, waar het gaat om het

vastleggen van de kernwaarden van die gebieden in het bestemmingsplan. Een wel erg magere opstelling voor gebieden, die blijkbaar van nationaal belang worden geacht.

Uit mijn eigen ervaring niet alleen in mijn rol van directeur van Stadsherstel Amsterdam, maar ook in de perioden daarvoor als ambtenaar belast met ruimtelijke ordening, monumentenzorg, volkshuisvesting en economische zaken, weet ik, dat de culturele factor in het geweld van allerlei afwegingen bij het opstellen van bestemmingsplannen alleen overeind bleef, wanneer het een beschermde status had. Vandaar dat ik de staatssecretaris in mijn functie als rijksadviseur heb aangeraden in mijn advies genaamd "Toekomst beschermd gezicht?" dd juli 2011, om dit instrument juist niet te bevriezen, maar dat heeft helaas (nog?) niet tot een ander standpunt geleid. Voor geïnteresseerden onder u heb ik twee exemplaren van dit advies bij me

Ook op het gebied van *Eigenheid en Veiligheid* alsmede op het gebied van *levend Landschap* ben ik bepaald niet gerust gesteld. De meeste van de nationale ruimtelijke ordeningsvraagstukken komen met regelmaat aan de orde in het college van rijksadviseurs. Daar moet je als sector bij aan tafel zitten, wil je op die planontwikkeling daadwerkelijk invloed hebben. Maar vanuit het ministerie, daartoe ondersteund door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, is er voor gekozen de functie van rijksadviseur Cultureel Erfgoed niet te continueren met het motief, dat zij daar zelf ook wel in konden voorzien. En dat is te betreuren: daadwerkelijk invloed bereik je alleen, als je als sector bij alle fasen van de ontwikkeling van allerlei plannen betrokken bent. Als voorbeeld noemde ik de planontwikkeling rond de Afsluitdijk, de infrastructuur rond Utrecht (relatie met de Nieuwe Hollandse Waterlinie) of de beoogde verbinding door het IJmeer naar Almere (Stelling van Amsterdam/Pampus), die regelmatig onderwerp van gesprek in het College van Rijksadviseurs zijn. In dat opzicht heeft de geschiedenis zich herhaald. Destijds trok het toenmalige ministerie van WVC zich qua financiering terug uit het stadsvernieuwingsfonds, waar het de culturele factor en met name de beschermde gebieden betrof. Later kreeg zij daar spijt van, omdat zij niet meer daadwerkelijk bij het proces betrokken werd met als gevolg, dat zij enige jaren later financieel weer mee ging doen bij de stedelijke vernieuwing.

Vrees blijf ik ook houden ten aanzien van de *borging van de culturele factor in het ruimtelijk ordeningsproces*. Nauwelijks was het Besluit op de Ruimtelijke Ordening daartoe aangepast, of in Den Haag werd in het kader van de nieuwe Omgevingswet gepropageerd het bestemmingsplan af te schaffen. Hoe die ontwikkeling zal aflopen, is nog onduidelijk. Het bestemmingsplan wordt volgens de laatste plannen vervangen door een omgevingsplan. Dat plan kent een aanzienlijke verbreding van het huidige bestemmingplan. Naast het regelen van bestemmingen kunnen er ook regels worden opgenomen ten aanzien van het erfgoed, natuur en milieu. Zo kan in het plan opgenomen worden, dat het uiterlijk van een bouwwerk niet in strijd mag zijn met redelijke eisen van welstand of dat het centrum vanwege zijn cultuurhistorische waarde bijzondere aandacht verdient. Maar de gemeente is ook vrij dergelijke bepalingen weg te laten. De welstandscommissie zal straks geheel facultatief worden. Wel spreekt de ontwerp-wet over een zorgplicht voor ruimtelijke kwaliteit. De kaders voor die kwaliteitsafweging dient de gemeente op te nemen in het omgevingsplan, maar ook daartoe is zij niet verplicht. Als die vrijblijvendheid blijft bestaan, wordt de borging van de culturele factor een farce. Datzelfde geldt voor de participatie van burgers, die volgens de Bond Heemschut onvoldoende gewaarborgd is op essentiële onderdelen.

Overigens maak ik mij minder zorgen, over hoe die culturele factor in bestemmingsplannen moet worden opgenomen/verwerkt. We hebben daar met z'n allen al enorm veel ervaring opgedaan bij de

beschermde stads- en dorpsgezichten. Dat is gebiedsgerichte monumentenzorg bij uitstek. Het gaat daarbij immers primair om de ruimtelijke structuren, de openbare ruimte en hoe de bebouwing zich daarin voegt. Met name uit de daarmee samenhangende jurisprudentie kan heel veel gehaald worden, wat wel of niet mag of kan. Het is frappant, dat daarover in de nota Erfgoed en Ruimte met geen woord gesproken is.

Gelukkig is het niet alleen maar kommer en kwel. Het rijk heeft zeker zijn verantwoordelijkheid gepakt ten aanzien van de *herbestemming*. Daartoe is in kort tijdsbestek een stevig programma ontwikkeld, dat thans volop in uitvoering is. Zelf ben ik betrokken geweest bij het instellen van het zgn. Herbestemmingsteam. Daarin zitten mensen vanuit de praktijk: een wethouder, die bestuurlijk van wanten wist (Duco Stadig), een projectontwikkelaar (Rudi Stroink), een monumentenontwikkelaar (Arno Boon van Boei), een architect met ervaring op het gebied van herbestemming van monumentaal erfgoed (Wessel de Jong) en architectuurhistoricus uit de praktijk (Marinke Steenhuis). Zij hebben al een aantal zaken kunnen bewerkstellingen, zoals vereenvoudiging van regelgeving (o.a. in het Bouwbesluit), fiscale faciliteiten (BTW, versneld afschrijven van zaken), bevorderen van duurzaamheid). Inmiddels zijn subsidies beschikbaar gekomen voor het wind- en water dichtmaken van gebouwen en is er een plankostenregeling gekomen voor herbestemmingsprojecten. Ik schat in, dat dit de leegstaande monumentale gebouwen een beslissende voorsprong gaat geven bij het bestrijden van de leegstand. Karakteristieke panden hebben immers met minder leegstand te kampen. Zo heeft Stadsherstel Amsterdam op dit moment ongeveer 50.000 m² verhuurbare kantooroppervlakte met een leegstandspercentage in Amsterdam van 0, terwijl de kantorenmarkt in die stad geconfronteerd wordt met een leegstandspercentage tegen de 20. Daarnaast zullen subsidies voor herbestemmingsprojecten in monumenten onontbeerlijk blijven. Weliswaar zijn de aankoopkosten van dergelijke panden vaak fors gedaald, maar dat geldt ook voor de huurprijs, die in deze markt gevraagd kan worden. Dat neemt niet weg, dat er enorm veel niet monumentale gebouwen leegstaan. Het Nederland voor onze kinderen is al gebouwd. Het gaat er nu om de bestaande voorraad zo goed mogelijk te herbestemmen. Daarbij zijn allerlei vormen van tijdelijk gebruik onontbeerlijk. Gemeenten als Haarlem hebben geen geld om dit proces financieel te stimuleren en te faciliteren. Maar de gemeente kan hierin wel een grote regierol op zich nemen: vraag en aanbod bij elkaar brengen. In principe geen nieuwbouw meer plegen, maar alle functies in bestaande gebouwen onderbrengen.

Maatregelen volgend op Modernisering Monumentenzorg

Ik zal niet met u op alle wijzigingen ingaan, die het gevolg zijn geweest van de nota Modernisering Monumentenzorg. Dat wordt teveel van het goede. De bepalingen, die de eigenaar meer vrijheid moeten geven om zijn monument te onderhouden en te gebruiken, zonder vergunning aan te hoeven vragen, zullen hun nut in de praktijk wel al dan niet bewijzen. Dat geldt ook voor de grotere vrijheid om in beschermde gebieden achter de voorgevel meer zonder vergunning te mogen doen. Betreurenswaardig blijf ik wel vinden: het vervallen van de voorbescherming, het alleen ambtshalve plaatsen van panden op de rijkslijst en de aanwijzing van nieuwe monumenten slechts via bescheiden themaprogramma's te laten plaatsvinden.

Na de Tweede Wereldoorlog is meer gebouwd dan in de alle perioden tezamen daarvoor. Dan steekt de inventarisatie en selectie van deze periode wel erg schril af ten opzichte van het uitgebreide programma, dat gevolgd werd voor de periode 1850-1940. Voor de na-oorlogse periode zijn nu van rijkswege twee maal ongeveer 100 gebouwen voorgedragen en zijn in totaal 30 gebieden als

beschermingswaardig bestempeld. Voor de periode 1850 -1940 ging het om ongeveer 15.000 gebouwen en 150 te beschermen gebieden. En op die wel zeer beperkte selectie valt best wat af te dingen. Zo zag ik zelf in mijn rondgang langs de 40 Krachtwijken, waaronder zich vele wederopbouwwijken bevonden, twee wijken of delen daarvan, die bijzonder hoog scoorden in de karakteristieken voor de betreffende periode: Nieuwland te Schiedam en Hatert in Nijmegen. Ik mag in dat verband korthedshalve verwijzen naar mijn advies "Cultuurhistorie in de stedelijke vernieuwing van de veertig aandachtwijken" van april 2011. Maar discussie over de keuze van de gebieden was niet mogelijk: daar hebben we immers ons kennisinstituut voor! Niemand werd dan ook bij de keuze voor deze 30 gebieden betrokken: gemeenten niet, provincies niet, burgers niet. Een heel andere situatie dan bij het MIP en het MSP. Een standpunt, waar de anders zo geprezen decentralisatie-gedachte weinig in doorklinkt, evenals de stelling in "Een lust, geen last", dat burgers steeds meer als deskundigen zijn te beschouwen. Ook de pogingen van de Bond Heemschut in 2008 en 2012 om meer panden uit die periode te beschermen, mochten niet baten. Het gevolg is, dat veel waardevolle panden uit die perioden verloren gaan, zeker nu het middel van de voorbescherming ook niet meer kan worden ingezet. In mijn periode als rijksadviseur heb ik op die wijze een prachtige middelbare school – het Schravenlantcollege - in de wijk Nieuwland in Schiedam zien verdwijnen, de LTS-school van architect Sier van Rijn in Valkenswaard, en een wederopbouwvilla in Uden (Bossche school). Op het ogenblik speelt de voorgenomen sloop van de zgn. Airey-flats aan de Burgemeester de Vlughtlaan in Amsterdam. En hoewel er rapporten liggen, waaruit blijkt, dat de woningen kostendekkend zijn op te knappen en te exploiteren, voelt de betreffende woningcorporatie daar niets voor. Dergelijke woningen, vlak na de oorlog gebouwd volgens een in Engeland industrieel ontwikkeld bouwsysteem, zijn zeldzaam geworden. Nu is er geen enkel middel om sloop te voorkomen, als de corporatie zijn plannen doorzet, waar het sterk naar uit ziet. En het feit, dat de woningen liggen in één van het door het Rijk aangewezen 30 wederopbouwgebieden, kan evenmin baten. En dat is jammer. Want juist nu verdwijnen enorm veel gebouwen uit die periode, omdat ze verouderd zijn en hun exploitatieperiode vaak al lang voorbij is (meestal 40 jaar).

2.2 Zorgen met betrekking tot subsidies

Verreweg de meeste monumenten in Nederland zijn woonhuizen (ongeveer 70%). Voor zover die eigendom zijn van particulieren, die een redelijk inkomen hebben, is de zaak uitstekend geregeld. Financiering door het NRF met laagrentende leningen en de aftrekbaarheid van de belastingen - ook bij onderhoud – maken, dat deze categorie hun woningen goed gerestaureerd en in goede staat kan houden.

Problematischer is het bij de woningcorporaties. Die hebben in laatste 15 jaar hun monumentaal bezit vaak zonder of met een zeer beperkt subsidiebudget vanuit de monumentensector opgeknapt. Maar dat feest is voorbij. Ook corporaties kunnen niet meer volop goedkoop financieren en zijn door allerlei beperkende regelgeving van de overheid gedwongen kostendekkend te gaan opknappen in de sociale sector. En zonder monumentensubsidies lukt dat niet meer. Het gevolg is vooral, dat vele corporaties hun monumentenbezit in al dan niet gerestaureerd toestand gaan afstoten. En voor zover zij al medewerkers in dienst hadden op het gebied van de monumentenzorg worden deze ontslagen dan wel elders in het bedrijf ingezet. Dat bevordert uiteraard het opknappen van monumentaal sociaal woningbezit niet. De spanning, die dat oplevert, is vooral in de wederopbouwwijken merkbaar. Ik hoef u in dit verband niet te verwijzen naar de al jaren slepende discussie in de wijk Jerusalem te Amsterdam, naar de eerder genoemde Airey-woningen in Amsterdam-West of naar de huidige discussies in de Amsterdamse van der Pekbuurt. In de laatste wijk ziet het er naar uit, dat de

bestaande woningen kunnen blijven staan: de betreffende corporatie – Ymere – heeft geen investeringsruimte meer.

Nog problematischer vind ik de situatie bij de kerken en met name bij de kerkgebouwen, die nog voor hun oorspronkelijke functie gebruikt worden. In de loop der jaren is het subsidiepercentage gedaald van 90 naar 70% van de subsidiabele kosten en door het steeds strenger hanteren van de daarvoor in aanmerking komende kostenposten komt de situatie er feitelijk op neer dat maar 50% van de investeringskosten door subsidies wordt gedekt. Dat betekent, dat de eigen bijdrage fors omhoog is gegaan, terwijl het aantal gelovigen, dat de kerk in stand moet houden, steeds geringer is geworden. In de periode, dat ik lid was van de adviescommissie Monumentenzorg van het Prins Bernhard Cultuurfonds, ben ik op enig moment bij de subsidie-aanvragen steeds nagegaan, welk bedrag een geloofsgemeenschap zelf moest opbrengen om de restauratie te kunnen financieren. Het kwam er in de meeste gevallen op neer, dat de eigen bijdrage in de jaren na restauratie als een loden last op de betreffende gemeenschap bleef liggen met als gevolg, dat in de jaren daarna maar mondjesmaat geld voor onderhoud kon worden vrijgemaakt. Inmiddels is in de BRIM het subsidiepercentage voor onderhoud gedaald naar 50% en bovendien is een plafond in de regeling gelegd. En als men werkelijk voor subsidie in aanmerking wenst te komen, kan men het best zo weinig mogelijk vragen. Want als het budget te beperkt is, gaan de laagste aanvragen voor.

Voor de grootste stadskerken als de Sint Jan in Den Bosch, de Oude Kerk in Amsterdam, de grote kerk in Breda, de Laurenskerk in Rotterdam en de Pieterskerk in Leiden waren er plannen om voor die kerken een apart onderhoudsbudget te regelen, uiteraard om grote restauraties in de toekomst te voorkomen. Bij dergelijke gebouwen ligt het gemiddelde onderhoudsbudget op ongeveer € 150.000,- per jaar. Die regeling is er niet gekomen. Ook die kerken krijgen niet meer dan 50% van € 100.000,- over 6 jaar. Gevolg: nog minder onderhoud. En daarmee zijn we eigenlijk weer begonnen een restauratie-achterstand op te bouwen.

Om de restauratie-achterstand te bestrijden is nu 20 miljoen op jaarbasis beschikbaar, te verdelen over 13 provincies, die we hebben, naar rato van het aantal rijksmonumenten, welke de betreffende provincies tellen. Dat betekent, dat per provincie gemiddeld iets meer dan 1.5 miljoen euro beschikbaar komt. Hoewel ik over het algemeen de decentralisatie-gedachte onderschrijf, vind ik het in dit geval op zijn minst weinig efficiënt. In plaats van op één plek, moet het werk nu op 13 plekken worden uitgevoerd. En een ander bezwaar is, dat het overzicht, van wat landelijk gezien het meest noodzakelijk is, uit het oog wordt verloren. Het rijk hoopt, dat de provincies – blij, dat zij een rol op monumentengebied blijven vervullen – daar minstens een zelfde bedrag bij doen. En of dat gebeurt, is natuurlijk de vraag, zeker, wanneer de gelden, die bij de verkoop van de energiebedrijven door een aantal provincies zijn opgehaald, verdampt zijn en ook daar de bezuinigingen toeslaan. Weliswaar heeft het rijk, voordat deze regeling werd ingevoerd, een oplossing gevonden voor de toen actuele kanjers – ik mag mij in dat verband als voorzitter van de stichting Kathedrale Basiliek Sint Bavo te Haarlem gelukkig prijzen -, maar ik waag te betwijfelen, of dit bedrag voldoende is en of deze manier van werken vanuit de monumentenzorg gezien verstandig is.

Om u een actueel voorbeeld te noemen: onlangs werd bekend dat na veel rekenwerk de Eusebiuskerk in Arnhem niet voor 80 miljoen, maar voor slechts 27 miljoen euro kan worden opgeknapt. Dat leidt op basis van ervaringscijfers tot een noodzakelijke subsidie van ongeveer 14 miljoen euro. Stel, dat de provincie Gelderland 2 miljoen euro per jaar ter beschikking heeft: dan kan 7 jaar lang het beschikbare geld alleen maar naar deze kerk gaan en dat is bestuurlijk gezien natuurlijk

een onmogelijke opgave. Inmiddels is ook bekend geworden, dat in diezelfde provincie bij de Stevenskerk in Nijmegen natuursteen naar beneden valt. En in Rhenen moet de Cuneratoren worden aangepakt. Geschatte kosten: 3 miljoen euro!

Overigens zijn deze kerken na de oorlog nagenoeg herbouwd. Zij zijn dus blijkbaar na 50 jaar weer aan een fikse restauratiebeurt toe! Om u in dit verband enige vergelijkingsgegevens te bieden: de Sint Jan in Den Bosch kostte bij de laatste restauratiebeurt 50 miljoen euro en de 100-jaar oude kathedrale Basiliek Sint Bavo te Haarlem inclusief de daarbij behorende plebanie (pastorie bij een kathedrale kerk) 26 miljoen euro.

Bij het opschrijven van de decentralisatie van het subsidiegeld voor restauratie bekwam mij het angstige gevoel, dat de toekomst voor de monumentensector bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wel eens van zeer beperkte duur zou kunnen zijn voor het gebouwde erfgoed betreft.

Immers:

- subsidies zijn ter uitbetaling of ter verdeling in handen gegeven van het NRF en de provincies
 - vergunningen worden alleen nog door de gemeenten verstrekt
 - aanwijzing tot rijksmonumenten: alles vóór 1940 is afgerond en voor de perioden daarna is de zaak afgehandeld met twee maal een voorstel voor de plaatsing van ongeveer 100 panden
 - adviesfunctie: is nu nog alleen facultatief. Dat kan ook aan gespecialiseerde bureau's worden overgelaten
 - specialisten, bv op gebied van natuursteen, kleur, archeologie: zijn ook op markt in te huren.
- En is de kennisfunctie niet bij de universiteiten en HBO-instellingen onder te brengen?

2.3 Zorgen op het gebied van kennis en kunde

Daarvan is sprake op verschillende niveau's.

Voor wat het ambacht betreft is daar in de afgelopen decennia door de overheid nauwelijks aandacht aan besteed. Gelukkig hebben de verschillende ambachten zelf noodgedwongen het nodige gedaan. Dat leidde tot eigen opleidingsplekken, zoals voor stukadoors in Veenendaal en voor de smeden in Huizen. De situatie is dramatisch met name op vmbo en mbo-niveau. De kans is groot, dat ook timmeren en metselen op vmbo en mbo-niveau nog maar op een paar plaatsen in Nederland gegeven wordt, als niet wordt ingegrepen. Mijn laatste advies als rijksadviseur heb ik aan dit onderwerp gewijd. Het verscheen in september 2012 onder de titel "Aandacht voor restauratie-ambachten". Kortheidshalve verwijs ik daarnaar. Ik heb een paar exemplaren voor de liefhebber meegenomen.

Maar ook op ambtelijk niveau bij gemeenten en bij de rijksdienst voor Cultureel Erfgoed zien we de kennis van het feitelijk restaureren dramatisch teruglopen. Op kunst- of architectuurhistorisch gebied is meer dan voldoende kennis aanwezig. Maar zelden loopt er nog een ambtenaar rond, die zelf in de dagelijkse praktijk van het restaureren zijn kennis en ervaring heeft opgedaan. Daar komt bij, dat ten gevolge van de crisis ambtenaren in bijna alle gevallen niet vervangen worden. In menig grote en middelgrote gemeente loopt niet de ambtenaar belast met de monumentenzorg op het werk, maar de bouwinspecteur, die – als hij problemen vermoedt – moet terugkoppelen naar de monumentenambtenaar, die dan meestal te laat komt om het probleem nog te kunnen tackelen. Dat leidt vaak tot angstgedrag bij degenen, die geen of te weinig restauratie-ervaring hebben. En dat heeft weer tot gevolg, dat men bij twijfel een extra vergunning gaat voorschrijven, dat vanwege de daarmee betrokken termijnen het restauratieproces ten zwaarste frustreert.

Gelukkig zijn er nog voldoende gekwalificeerde restauratie-architecten en restauratie-aannemers, die echter wel voldoende werk moeten zien te behouden om de kwaliteit en kennis van het ambacht in stand te kunnen houden. Een structureel restauratiebudget is voor deze beroepen dan ook van groot belang.

2.4 Zorgen op het gebied van attitude

Misschien ben ik wat al te somber, maar ik bespeur een afnemend enthousiasme van publiek en politiek voor het gebouwde cultureel erfgoed. Weliswaar worden de open monumentendagen nog altijd door zo'n 800.000 mensen bezocht, maar het aantal lidmaatschappen voor verenigingen als natuurmonumenten daalt gestaag, evenals het aantal leden van de KNOB. Geldt dit ook voor de Vereniging Haerlem?

Frappant vind ik, dat de politiek nauwelijks tegenspel geeft bij de voorstellen, die op het gebied van cultureel erfgoed worden gedaan, ook al worden zij daartoe door het veld in hoge mate gevoed. Zie bijvoorbeeld de maatregelen, voortvloeiende uit MoMo en Kiezen voor karakter, die ondanks de kritiek nagenoeg ongewijzigd de Kamer zijn gepasseerd. In 1988 werd ambtelijk ook voorgesteld de voorbescherming te laten vallen. Maar dankzij een amendement bleef die bescherming toen in stand.

Een droef teken in dat verband vind ik ook het voornemen van het rijk om 34 belangwekkende, maar veelal onrendabele monumenten van de Rijksgebouwendienst af te stoten naar de onlangs opgerichte Nationale Monumenten Organisatie (NMO), van welke instelling onmogelijk duidelijk kan zijn, hoe zij financieel op korte en met name op langere termijn kan functioneren. Een weinig zorgvuldige gang van zaken, misschien ingegeven door de wens te komen tot een soort National Trust voor Nederland. Het lijkt mij veel verstandiger – als je als rijk al meent deze bijzondere monumentenpanden te moeten afstoten - om dergelijke belangwekkende panden over te dragen naar organisaties, die op dit gebied hun kennis en ervaring bewezen hebben, zoals Hendrick de Keyser, Stadsherstel Amsterdam, of de stichting Oude Groninger kerken, die respectievelijk 400 en 600 en 60 monumentale panden in eigendom en beheer hebben en die al minstens 50 jaar bestaan. De National Trust in Groot-Brittannië telt ongeveer 300 monumenten, zij het dat deze veelal van enorme omvang zijn. Onlangs werd bekend, dat de kloosterkerk in Aduard en het praalgraf van Midwolde in de kerk, die al eigendom van de Stichting Oude Groninger kerken is, niet naar deze stichting gaan, maar eerst aangeboden gaan worden aan de Nationale Monumenten Organisatie. Gekker kun je het toch niet maken!

Op het ogenblik wordt gewerkt naar een nieuwe erfgoedwet ter vervanging van de huidige monumentenwet. Het zou mij niet verbazen, als dat mede ingegeven is door de verwachting, dat in de komende omgevingswet het belang van het cultureel erfgoed te weinig tot zijn recht kan komen. Dan is het zaak om een aantal ontwikkelingen, die voor het gebouwde cultureel erfgoed niet gunstig zijn geweest te repareren, zoals de voorlopige bescherming en de mogelijkheid voor particulieren en/of instanties gebouwen voor plaatsing op de lijst voor te dragen. Dat doet niet af aan de gewenste gebiedsbenadering. Stond ook niet in MoMo, dat de gebiedsgerichte benadering niet ten koste zou moeten gaan van de objectbenadering? En hetzelfde proefde ik in uw reactie op de concept-nota Erfgoed en Ruimte van de gemeente, waar u stelde: "Ook het vervaardigen van een cultuurhistorische kaart vindt instemming bij de vereniging, met name de aandacht voor het naoorlogse erfgoed,

alhoewel wij van mening zijn, dat individuele panden van grote waarde op een aparte lijst behoren te worden vermeld. Deze panden dienen in een eigen kaartlaag steeds apart zichtbaar te zijn”.

Maar laat ik stoppen, voorzitter.

Haarlem heeft zich in de afgelopen jaren door de inhaalslag van het plaatsen van panden op de gemeentelijke monumentenlijst weten op te werken tot de tweede monumentenstad van Nederland. Dat betekent ook, dat de stad oog heeft gehad en heeft voor architectonische kwaliteit en die ook heeft weten te beschermen. Laat zij daarmee doorgaan ook bij de na-oorlogse bebouwing en dat niet beperken tot een paar panden. Uw vereniging heeft het voortouw daarbij genomen door de eerste inventarisatie daartoe te maken, zoals weergegeven in het boek Wederopbouw in Haarlem. Daarmee heeft u voortreffelijk werk verricht en daar blijkt maar weer eens uit, hoe belangrijk het particulier initiatief in de monumentenzorg is! Zonder particulier initiatief geen monumentenzorg!

Haarlem, 20 november 2013

W.M.N. Eggenkamp